

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
ANGOL-AMERIKAI INTÉZET

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI:
‘YE OLDE AUTHOUR’:
TOLKIEN’S ANATOMY OF TRADITION IN *THE SILMARILLION*

Nagy Gergely

Szeged, 2012

1. A kutatás előzményei

A disszertáció célja összegezni és továbbvinni J.R.R Tolkien *A szilmarilok* (eredetiben: *The Silmarillion*, 1977) c. kötetén folytatott és részben korábban publikált (l. a „Kapcsolódó publikációk” c. részt) munkámat. Céлом annak bizonyítása, hogy a *Szilmarilok* értelmezhető a Tolkien-kánon központi szövegeként, és hogy a szövegkritika ill. a kortárs irodalom- és kultúraelméletek módszertanának összeházasításával olyan új, elméleti jellegű olvasat hozható létre belőle, mely aztán a teljes Tolkien-korpuszra kiterjeszhető. Tolkien írásaira irányult bizonyos kritikai figyelem már megjelenésüktől kezdve, a 20. sz. közepétől, de az utóbbi 10-15 év koncentráltabb kutatásai új szintet jelentettek a Tolkien tanulmányokban. Jól látszik ez abból, hogy jó nevű tudományos kiadók is komoly érdeklődést mutatnak iránta (a Routledge, a Palgrave Macmillan és az Oxford University Press is kiadott Tolkiennel foglalkozó monográfiákat, tanulmánygyűjteményeket az elmúlt 10 évben, és 2004 óta kimondottan Tolkienre fókuszáló tudományos folyóirat is van a piacon *Tolkien Studies* címmel), nemzetközi tudományos konferenciákon ill. egyre több egyetem kurzuskínálatában is felbukkan. Tolkien irodalmi kánonban elfoglalt helye is lassan megváltozni látszik, és a 20. sz-i fantasztikummal foglalkozó elméleti jellegű kutatásokban is egyre többet szerepelnek mind művei, mind pedig elméleti elképzelései. A disszertáció kimondott célkitűzése, hogy betöltse a kortárs elméleti alapokon álló Tolkien-megközelítések hiányából adódó kritikai vákuumot. Bár megjelentek már ilyesfajta kritikai kereteket is felhasználó tanulmányok,¹ Tolkien elméleti megközelítései eddig elsősorban egyes fogalmak köré rendeződtek (a rassz, a társadalmi nem, a hatalom fogalmai köré) és leginkább a *Gyűrűk Urára* koncentráltak, kihagyva a Tolkien-kánon többi szövegét és nem alkotva olyan elméleti értelezési modellt, melyben a Tolkien-szövegek sajátos kompozicionális logikája (és alapvető esztétikai működése) átfogóan megközelíthető lenne.

Részben köszönhető ez a nyomtatásban megjelent Tolkien-korpusz sajátosságainak is. Tolkien életében nem fejezte be és nem adta ki az először az 1910-es években megkezdett

---

¹ Elsősorban a Jane Chance és Alfred K. Siewers szerkesztésében megjelent *Tolkien's Modern Middle Ages* (Basingstoke–New York: Palgrave Macmillan, 2005) c. kötetben, ill. a Robert Eaglestone által szerkesztette *Reading The Lord of the Rings. New Writings on Tolkien's Classic* (London–New York: Continuum, 2005) c. kötetben található tanulmányok dolgoznak ilyen fogalmakkal és keretekkel. Jane Chance monográfiája, a *The Lord of the Rings: The Mythology of Power* (New York: Twayne, 1992, új kiad. Lexington: The University Press of Kentucky, 2001) talán először vezette be a kortárs elméletet Tolkien értelmezésébe.

történeteit, bár ezekhez egész életében vissza-visszatért, mindig újraírva őket. Ezek a történetek fiktív világának, Középföldének teljes történelmét tekintették át, és végül a *Szilmarilok*ban jelentek csak meg. Nagy sikerű regényeinek, a *Hobbitnak* és a *Gyűrűk Urának* írása közben sem feledkezett meg róluk, és a *Gyűrűk Ura* sikere után ebben látta a következő nagyobb megjelenés reményét; halálakor, 1973-ban azonban csak befejezetlen, sokszor átírt kéziratok maradtak utána. Legkisebb fiára és irodalmi örökségének kezelőjére, Christopher Tolkienre hárult a feladat, hogy sajtó alá rendezze a történetek kéziratokból összeszerkesztett „koherens és konzisztens” változatát: ez lett a Tolkien halála után elsőként megjelent *Szilmarilok* (1977). Ezt a *Gyűrű keresése* követte (eredetiben: *Unfinished Tales*, 1980), majd 1984 és 1996 között egy 12 kötetes sorozat, a *Középfölde története* (*The History of Middle-earth*; magyarul első két kötete, az *Elveszett mesék könyve* jelent meg, legutóbb a Cartaphilus kiadónál Tandori Dezső fordításában). További bepillantást engedett a bonyolult kézirati korpuszba John Rateliff két kötetes monográfiája a *Hobbit* kéziratairól 2007-ben.² A posztumusz megjelenésekből kitűnik, hogy Tolkien rendkívül ritkán adott ki a kezéből befejezett, nyomdakész szöveget: életművének nagy részét a még az 1910-es években kezdett történetek befejezetlen szövegváltozatai alkotják. Még két sikerkönyvén, a *Hobbiton* és a *Gyűrűk Urán* is változtatott (időnként jelentősen) az első és második kiadás között. Ez a változó, befejezetlen, plurális korpusz azonban kritikailag tökéletesen megközelíthető, ha a megfelelő keretbe helyezve vizsgáljuk: ez pedig a befejezett szövegek értelmezésében is új utakat nyithat.

Az 1977-es *Szilmarilok* érvelésem szerint egyszerre központi és problematikus szövege a Tolkien-életműnek. Mivel a kéziratokból szerkesztett szöveg, olvasható, folyamatos, érthető formában reprezentálja a kézirati korpusz változatosságát, plurális természetét; ugyanakkor épp szerkesztői szöveggé problematikus, hiszen abban az értelemben nem is „Tolkien-szöveg”, hogy nem maga a szerző fejezte be és nyilvánította kiadhatónak. A *History of Middle-earth* sorozatban megjelent szövegvariánsok és Douglas Charles Kane közelmúltban megjelent monográfiája, az *Arda Reconstructed*, viszont meglehetősen alaposan feltárják az 1977-es szöveg pontos viszonyát a kézirat-korpuszhoz.³ Mivel Tolkien utolsó ismert elképzelése a *Szilmarilok* történeteinek közreadásához nélkülözhetetlen keretről azzal járt,

² John D. Rateliff: *Mr. Baggins* (The History of *The Hobbit*, Part One. Boston–New York: Houghton Mifflin, 2007) és *The Return to Bag End* (The History of *The Hobbit*, Part Two. Boston–New York: Houghton Mifflin, 2007).

³ Douglas Charles Kane: *Arda Reconstructed: The Creation of the Published Silmarillion* (Bethlehem: Leigh UP, 2009).

hogy a fiktív világban létrehozott egy fiktív kéziratot, amely maga is Középfölde (fiktív) szövegeiből, azok fordításaiból áll elő, az 1977-es *Szilmarilok*-szöveg könnyen tekinthető e fiktív kézirat reprezentációjának, s így vizsgálható mind a kézirati anyaghoz, mind a befejezett szövegekhez való viszonyában.

A disszertáció a *Szilmarilok* olyan kritikai vizsgálatát tartalmazza, amely figyelembe veszi a szöveg kapcsolatait a Tolkien-kéziratok hatalmas tömegével, ugyanakkor számol a szöveg nyomatékos fikcionalitásával is. Eredményeit azonban tágabb elméleti kérdésselvetések kontextusában is megvizsgálja. Az irodalomtörténet által „fantasztikumnak” nevezett jelenség, ill. a Tolkiennel kapcsolatban gyakran emlegetett „mitopoiézis” is előkerülnek a dolgozat elméleti részében, melynek eredményeképp közelebről meg tudjuk határozni, hogyan viszonyul Tolkien a fikcionalitás ill. a „fantasztikum” fogalmaihoz, és a „mitopoiézis” koncepciója is átértelmeződik egy, az eddigieknél kultúrtörténetileg jobban megalapozott modellben.

2. Módszer és szerkezet

Tom Shippey, a Tolkien-kritika egyik legfontosabb kutatója a *The Road to Middle-earth* c. alapvető monográfiájában⁴ már megmutatta, milyen megkerülhetetlen az összehasonlító filológia diszciplínája Tolkien megközelítésében. Bár Shippey elsősorban Tolkien irodalomtörténeti előzményeihez és forrásaihoz (középkori nyelvekhez és irodalmi művekhez) és Tolkien hozzájuk való viszonyához kívánt segédletet adni, a filológia az elméleti megközelítés vezérfonalává is tehető, különösen, ha tekintetbe vesszük, a szövegek és szövegváltozatok fogalma milyen mélységesen áthatja Tolkien befejezetlen kézirati korpuszát, és milyen fontos szerepet szán nekik Tolkien a „*Szilmarilok*” anyagában is. Tolkien ugyanis konzekvensen „megduplázza” minden szövegét (úgy adja az olvasó elé őket, mint a fiktív világban megtalálható „eredetik” másolatát, fordítását), ezzel pedig hangsúlyozza, hogy a filológia viszonyok nem csak a fikció szerves részét képezik, hanem azt is, hogy a filológia módszere a fiktív világon belül is haszonnal alkalmazható: többek közt hogy feloldja a *Szilmarilok*at is problematikussá tévő aggályokat. Ez az alapvetően a középkori kézirati kultúrát idéző szövegfogalom (a szöveg egyedi szerzők/másolók által kézzel írott, hagyományok, konvenciók kontextusában elhelyezkedő, a fiktív világ kultúrái,

---

⁴ Tom Shippey: *The Road to Middle-earth: How J.R.R. Tolkien Created a New Mythology* (3., átdolgozott kiad., Boston: Houghton Mifflin, 2003).

intézményei közé beágyazott szöveggént tűnik fel) kiváló kiindulópont egy, az eddigieknél tovább menő kritikai megközelítés számára. Verlyn Flieger *Interrupted Music* c. monográfiája⁵ és Elizabeth A. Whittingham könyve, a *The Evolution of Tolkien's Mythology*⁶ vizsgálta már a Tolkien egész életén át írott kézirati korpuszának logikáját, de míg Whittingham vizsgálata arra irányult, hogyan változott Tolkien mitikus „tematikája” (kozmogóniai, kozmológiai, stb. fikciói) a szövegek újra- és újraírása közben, Flieger a „könyv fogalmának” segítségével hívásával helyezte a kézirati korpusz kontextusába a *Szilmarilok*-at, hogy diakrón módon tanulmányozhassa, hogyan változtak Tolkien elképzelései fiktív mitológiai rendszeréről. E két munka rámutat arra is, hogy a kézirati variánsanyag megközelítése egyre fontosabb kritikai kérdés ma a Tolkien tanulmányok területén. Arról azonban máig nem született kutatás, pontosan hogyan is viszonyul a *Szilmarilok* ehhez a kézirati anyaghoz és ez mit jelent az értelmezése szempontjából. Maga a *Szilmarilok* is csak az utóbbi évtizedben élvezte a kritika valamelyest kitüntetettebb figyelmét, korábban a megjelent tanulmányoknak csak elenyésző része foglalkozott vele. Kétségtelen, hogy a *History of Middle-earth* sorozat lezárulása elősegítette a *Szilmarilok* tanulmányozását is, mégis igen hosszú és lassú folyamat volt a kézirati korpusz és az 1977-es *Szilmarilok*-szöveg pontos viszonyának meghatározása.

Jelen disszertáció két részben igyekszik pótolni ezt a hiányt a szövegkritika módszerének és a kortárs irodalom- és kultúraelméletek metodológiáinak, fogalmainak segítségével. Tolkien jellegzetes „duplázott” szövegfogalma (a disszertáció a „metatextualitás” terminust vezeti be rá, mert ez a jelenség a szövegszerűség szerepének erős hangsúlyozására szolgál, ugyanakkor viszont igen hatásos metafikciós stratégia is, amivel a szerző fokozott figyelmet irányíthat a szövegek szerepére a kultúra működésében) a megközelítés szintjeit meghatározó kiindulópont és alapelv. Mivel a kéziratok publikációjával lehetővé vált egyfajta „Tolkien-filológia”, éles különbséget tesz a Tolkien-szövegek közt fennálló filológiai viszonyok feltárása ill. a metatextuális hangsúly által létrehozott fiktív szövegek és kéziratok viszonyainak kutatása között. Ez utóbbit „másodlagos filológiának” nevezem (mivel a Tolkien által „másodlagos világnak” hívott fiktív világ kitalált szövegeivel foglalkozik), megkülönböztetendő az „elsődleges világ” valós Tolkien-szövegeivel foglalkozó vizsgálódásoktól. A fikción belül a *Szilmarilok* egy jól ismert Tolkien-szereplő, Zsákos Bilbó

⁵ Verlyn Flieger: *Interrupted Music. The Making of Tolkien's Mythology* (Kent and London: The Kent State UP, 2005).

⁶ Elizabeth A. Whittingham: *The Evolution of Tolkien's Mythology: A Study of The History of Middle-earth* (Jefferson: McFarland, 2008).

(a *Hobbit* főhőse) „tündéből fordított” szövegeit összegyűjtő kézirat. A középkori kézirati textualitás és a szövegkritika alapelveinek alkalmazásával ez a fiktív kézirat „filológiai mélységet” konstruál a szövegnek: azt sugallja, hogy az épp olvasott szöveg mögött nem csak történetek (tematikus hagyományok), hanem kimondottan szövegszerű, szükségképpen történetileg meghatározott szöveghálózat áll. A Tolkien-kritika egyik közhelye, hogy a *Gyűrűk Ura* egyik legfontosabb esztétikai alapelve épp a „mélység” fogalma: Shippey ezt úgy határozza meg, mint „annak érzését, hogy a szerző többet tud, mint amennyit elmond; hogy az épp elmesélt történet mögött koherens, összefüggő, ámulatba ejtő világ húzódik meg, amelyről épp ebben a pillanatban ugyan nincs idő bővebben szót ejteni.”⁷ A fiktív kézirat mögött feltételezett fiktív szövegek e rendszere egyszerűen filológiai dimenzióval egészíti ki ezt az alapelvet, és természetesen jelöli ki a szövegkritikát a megközelítés módszerül.

A disszertáció két fejezete ezért a szövegkritika módszerével tárja fel Tolkien „filológiai fikciójának” tartalmát: a *Szilmarilok* történetei nem csak a kitalált világ tematikus háttérét alkotják meg, hanem a szöveg a középkori típusú kézirati textualitás fogalmait és folyamatait is beleírja a fiktív világba. E fogalmak szövegszerű és kulturális jellegűek lehetnek: az 1977-es szövegben mind szigorúan szövegekre vonatkozó, mind tágabb értelemben vett kulturális fogalmak is felmerülnek. Így mutatható meg, hogy Tolkien nem csak, hogy filológiai dimenzióval egészíti ki a minden munkájában esztétikai rendezőelvként jelen lévő „mélység” fogalmát (amit elsősorban a középkori irodalomból hozott magával, olyan irodalmi művekből, mint a *Beowulf* vagy a *Sir Gawain és a Zöld Lovag*), hanem igen komplex, feltűnően hiteles és realiztikus kultúramodellt is felállít ezzel.

A metatextuális fókusz által megnyitott „filológiai teret” így kiegészítő fiktív kulturális tér remekül értelmezhető a kortárs irodalom- és kultúraelméletek egyes központi fogalmain keresztül. A másodlagos filológiai vizsgálat eredményeképp felmerült központi fogalmak könnyen beilleszthetők a kortárs elméletek érdeklődési körébe, de az antik és középkori kultúrtörténet területén felmerült újabb eredményekkel is összecsengenek. Tolkien szövege pontosan azzal a fajta pluralitással, változtathatósággal játszik, amit Roland Barthes a „szöveg” sajátjának tekint: Barthes ez alatt olyan kortárs irodalmi módot ért, ahol az olvasó és irodalmi szöveg interakciójában nyitott tér keletkezik a jelentések korlátozhatatlan sokaságának létrejöttéhez.⁸ A *Szilmarilok* alapvető bizonytalansága, variabilitása hasonló

⁷ Shippey, *The Road to Middle-earth*, 229 (saját fordításom).

⁸ Barthes, 'From Work to Text' (in *Image, Music, Text* (vál. és ford. Stephen Heath, London: Fontana, 1977), 155-64. (Magyarul 'A műtől a szöveg felé', in *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások* (Budapest: Osiris, 1996).)

térként képezik meg a szöveget, amiben számos különböző nyelv, szubjektum és diskurzus találkozási pontján képződik a jelentés, alapvetően rögzítetlen, befejezetlen folyamat eredményeképpen. Minthogy az utóbbi évtizedekben maga a szövegkritikai praxis is újraértelmezte és elméletileg is kontextualizálta magát,⁹ a változatképzés fogalma is vizsgálható a kultúra szövegszerű működéseinek tolkieni reprezentációjában, ahol a hagyományos filológia folyamata és fogalmai már nem elegendők, és a jelentésképzés kimondottan középkori modelljét kell segítségül hívni a tolkieni kultúrafikció pontos leírásához. Cerquiglini szerint „nem arról van szó, hogy a középkori írás változatokat termel; hanem ő *maga* a változatképzés”¹⁰ – pontosan az a „többlet” (a kézírati variánsok, a jelentés többlete), amit a (modern) szerkesztői gyakorlat elhallgattat (vagy legalábbis az apparátusba száműz), íródik bele a szövegbe Tolkien metafikciós stratégiái és a filológiai mélység segítségével. A kultúra intézményeinek és ideológiáinak szerepe és működése tisztán kivehető a filológiai fikcióban, és a megmutatja, mekkora szerepet játszanak a kultúra folyamataiban a (szövegszerű) reprezentációk.

A másodlagos filológia segítségével a *Szilmarilok*ban feltárt kulturális diskurzusok megközelíthetők más kultúrtörténeti irányból is. A történetírás gyakorlatának újabb átértelmezései szintén azt mutatják, hogy a történelem konstrukciójára, megírására éppen olyan térben kerül sor, amelyet Tolkien fikciója igen realiztikusan modellez; míg Michel Foucault elméletei az ideológia szerepéről, a hatalmi és nyelvhasználati pozíciók kikerülhetetlen kapcsolatairól szintén visszaköszönek abban a módban, ahogy Tolkien fiktív szövegeinek rendszere is tartalmaz belekódolt ideológiai viszonyokat, melyek előzetesen adott módokon konstruálják és pozicionálják a történelmet. A fiktív szövegekben felfedezhető ideológia a fiktív világ felépítésére, struktúrájára is rávilágít, közben pedig megvilágítja, a szövegek rendszere hogyan állít fel és működtet sajátos episztemológiai álláspontokat is. Az így létrejövő szükségszerű kulturális prioritások vizsgálata segít meghatározni, milyen szerepet szán Tolkien az egyes szubjektumnak és a lehetséges szubjektum-pozícióknak, amihez a kortárs szubjektumelméletek terminológiája kiválóan alkalmasnak bizonyul. Bár ezek jobban alkalmazhatók a *Gyűrűk Urára*, mint a *Szilmarilokra*, ez utóbbi is jelentős szerepet szán a kultúra különböző diskurzusainak kontextusában álló, jelentést létrehozó egyes szubjektumnak. Ezek a pozíciók és működések feltárhatók a másodlagos filológia által megmutatott szerzői pozíciókon és figurákon, a középkori szerzőség- és autoritás-fogalom

⁹ L. leginkább Bernard Cerquiglini *In Praise of the Variant. A Critical History of Philology* c. kötetét (ford. Betsy Wing, Baltimore and London: The Johns Hopkins UP, 1999).

¹⁰ Cerquiglini, *In Praise of the Variant*, 77-8.

újabb értelmezéseinek eredményei és megfontolásai segítségével.¹¹ Az a jelenség, ahogy Tolkien fiktív szövegszerű rendszerek létrehozásával alkot kulturális hátteret, melynek szerves része az autoritás fogalma és annak megjelenései, használata is, könnyen párhuzamba állítható az antik és középkori mitologikus vallási rendszerekkel, azok kulturális funkcióival. Újabban szokásos hatalmas intertextuális rendszerként tekinteni a görög vagy északi mitológiára, ahol az autoritás kevésbé a szövegszerű (demonstrálható) eredettől függ, mint inkább a hagyományban való részvételtől, az olyan közös, nyilvános emlékezési aktusoktól, amilyen a szóbeli kultúrákban a mítosz felidézése. A tolkieni filológiai fikciónak az elfedett, rekonstruálható szóbeli kulturális állapot is része, a hangsúlyos metafikciós elemek pedig könnyen lehetővé teszik a párhuzamok felállítását az antik-középkori kultúrtörténet ilyesfajta újabb felfogásaival. Felfedhetővé válik tehát, hogy a *Szilmarilok* egyik legfontosabb központi gondolata, hogy a kulturális jelentésképzés szövegszerű rendszerekben végbemenő folyamatainak részletes, érzékeny reprezentációját adja.

3. Eredmények, konklúziók

A disszertáció két, módszertanilag is különböző része két, egymáshoz természetesen kapcsolódó konklúzió-sorozatot eredményez. Ezek a *Szilmarilok* részletesebb kritikai olvasatához és Tolkien filológiai fikciójának pontosabb megértéséhez is hozzájárulnak, de fontos lépést jelenthetnek a szerzőt a 20. sz-i fantasztikus irodalom kontextusába helyező olvasatoknak is. Mindkettőből kibonthatók további kutatási irányok, melyeknek a dolgozat terjedelme már nem enged meg, bár egyes publikációkban már utaltam rájuk vagy bővebben foglalkoztam velük.

A disszertáció első része, melyben a szövegkritika eszköztárával közelítem meg a *Szilmarilok* fiktív kéziratát, maga is két fejezetből áll. Így ennek a résznek kétféle, *szövegszerű* és *kulturális* jellegű konklúziói vannak (a tolkieni fiktív világban „szövegszerű” jellegű konklúziók természetesen valójában értelmező jellegű/kritikai eredmények arról a módról, ahogy Tolkien szövege strukturálódik és jelentéseket alkot).

---

¹¹ L. pl. Tim William Machan *Textual Criticism and Middle English Texts* c. munkáját (Charlottesville and London: UP of Virginia, 1994), amely ráadásul a középkori irodalom és annak szövegkritikai viszonyrendszer példáján dolgozza ki a fogalmait.

- A *Szilmarilok* szövegének vizsgálata során legelőször is a *szerezőség* fogalma és a különböző *szervi pozíciók* kerülnek előtérbe, melyek változatos szerzői aktusokkal (másolás, fordítás, válogatás, rendezés, szerkesztés, stb.) kapcsolódnak össze.
- Ez szorosan kapcsolódik a *hagyományozódás* fogalmához, és nem csak fiktív leszármazási vonalakat konstruál a fiktív szöveg minden részletéhez, hanem finomítja a hagyományozódás különböző állomásainál lejátszódható szerzői aktusokat is (verses szöveg adaptációja prózába, az anyag kisebb és nagyobb horizontú egységekbe rendezése, az egész mű tematikai fókuszának koncepcionálása, stb.).
- A szerzői pozíciók és aktusok, továbbá a hagyományozódás hangsúlyozásával a szöveg szükségképpen a *források rendszerét* is megteremti a fikción belül: egy (fiktív) szövegekből álló, filológiai elvek mentén felépülő rendszert. A jelentésképzés itt az eredeti és az abból létrehozott szöveg közötti viszonyban jelenik meg, a (valós vagy fiktív) szövegszerű viszonyban a szöveg egységei, elemei között. A *Szilmarilok* szövege nem csak fiktív *szövegeket, kompozíciókat* tételez forrásként, hanem egész irodalmi-költői *konvenciókat* is (ezekre jó példák a szövegben megfigyelhető költői töredékek).
- Ez a szövegszerű rendszer adja a *Szilmarilokban* a „*filológiai mélységnek*” nevezett hatást, ami könnyen állítható a Tolkien műveiben amúgy is esztétikai alapelvként megjelenő „mélység” fogalma mellé. Tolkien a középkori kézirati kultúrában szokásos autoritás-értelmezéshez nagyon hasonló *autoritás-fogalmat* dolgoz ki ebben a rendszerben, de jelzi azt is, hogy az ilyen szövegrendszerek óhatatlanul is a kultúra kontextusába ágyazódva működnek.
- A különböző forrásokra visszavezethető szöveg egyes részletei és egységei határozott *kulturális horizontokat* és *nézőpontokat* is megteremtene, melyek szorosan kapcsolódnak a szerzői pozíciókhoz és aktusokhoz. Az a tény, hogy a szöveg részleteiből ezek kikövetkeztethetők, mutatja, hogy Tolkien érzékeny kultúra-reprezentációjában számos réteg van jelen egyszerre, a reprezentáció belső pozícióinak és reprezentációknak a kultúra jelentésképző folyamatában való rétegződésének szem előtt tartásával együtt.
- Az ilyesfajta reprezentációk mindig *ideologikusan meghatározottak*, és a *Szilmarilok* szövege az ideológiai pozíciók és viszonyaik megjelenítésére is fordít gondot. Ahogy a történet fókusza áttevődik az egyik kultúráról a másikra, Tolkien

azt mutatja meg, hogy változnak, csúsznak el az ilyen pozíciók, és foglalnak el új helyet egyfajta hierarchikus rendszerben.

- Ez a hierarchia egyúttal az *autoritások hierarchiája* is, bár ezúttal újabb szinten: Tolkien fiktív kultúrái sajátos teológiai és episztemológiai pozíciókkal is rendelkeznek. A dolgozat az autoritás szövegszerű fogalmán felül bizonyos kultúrák ideologikusan meghatározott episztemológiai autoritását is vizsgálja: a filológiai alapon strukturálódó (fiktív) szövegrendszerek segítségével Tolkien ugyanis rámutat, hogy ez az episztemológiai autoritás maga is pusztán kulturálisan privilegizált reprezentáció, nem pedig „objektív igazság”.
- A *tudásfogalom és annak kontextusai* tehát maguk is a másodlagos filológiai vizsgálat tárgyaivá válnak: a szövegben a tudásra és annak konstruálására alkalmazott terminusok egy szövegszerű transzformációkat, változásokat tartalmazó teret jelölnek ki a tudásfogalomról való egyezkedés, gondolkodás helyeként, a kulturális hierarchiák pedig ezen belüli működésükkel biztosítanak prioritást, tartják fent az episztemológiai status quo-t.

A disszertáció elméleti része átveszi a szövegkritikai rész eredményeképp felmerült és körülírt fogalmakat, terminusokat, majd ezeket a kortárs irodalom- és kultúraelméletek kontextusába helyezi. Ezzel nem csak arra tesz kísérletet, hogy megmutassa, mennyire könnyen értelmezhető Tolkien ebben az elméleti keretben (vagy hogy a kortárs elméleti terminológia milyen könnyen alkalmazható Tolkien szövegeire), hanem egy olyan elméleti mezőt is kijelöl, amelyben Tolkien legfontosabb központi jelentései elhelyezhetőek.

- A Tolkien fiktív világában létrejövő reprezentációs rendszerekben megalapozódó episztemológia egyértelműen egy *középkori típusú világmodell* felé mutat (Lotman *pánszemiotikus* világrendjéhez), ahol a jelentést (ennélfogva a jelentésképző aktusokat is) egy központi, metafizikus jelölt garantálja – Tolkien fiktív világának teológiai központja. Ez alapján határoz meg minden jelentésképző aktust, de ettől függ a fiktív kézirat felszíne alatt létrejött, filológiai elvek mentén strukturált szövegrendszer alapján kialakult autoritás-hierarchia is. Azon felül, hogy ez közelebbről is meghatározza, milyen elvek alapján jöhet létre jelentés a *Szilmarilok* világában, annak tisztázásához is hozzájárul, hogy Tolkien más műveiben hogyan ábrázolja a jelentésképző aktusokat (a *Gyűrűk Urában* pl. a *Szilmarilok* teológiája és episztemológiája csak implicit módon jelenik meg).

- Az *interpretáció* központi (sőt, teológiailag hangsúlyozott) szerepe a *Szilmarilok* szövegének minden rétegében megjelenik: Tolkien kivételes értéket tulajdonít az értelmezői aktusoknak. A szöveg minden, szövegtranszformációban (egyben a szöveg megőrzésében) végződő szerzői aktust definíciószerűen értelmezői aktusként kezel, és az ezek közti különbségek rendszerezésével voltaképp az (előzőleg létrehozott jelentések) értelmezés(é)t mutatja fel a kultúrát konstituáló aktusként.
- A középkori kézirati textualitás kereteinek átvételével Tolkien a *változatképzést* és a *pluralitást* is központi szervezőelvvé teszi a fiktív világban. Ez a rendszer, az interpretáció jelentőségének hangsúlyozása mellett leginkább befejezetlen, fixálatlan természetűnek mutatja meg a jelentést mind szövegszerű, mind tágabban kulturális rendszerekben, amely mindig az eredetűl szolgáló jelentésképző aktusok különböző kontextusaitól nyeri pillanatnyi rögzülését. Az egyedi szubjektum talán kevesebb figyelmet kap a *Szilmarilokban* (vö. a *Gyűrűk Urával*, ahol a hagyományok, hagyományos szövegek használata alapvetően meghatározza, az egyes szubjektum hogyan éli és írja meg a történetét), de a kultúra diskurzusai és ideológiái itt is a hagyomány megőrzése során elkerülhetetlenül kitermelődőként jelennek meg.
- Ennek az alapvetően plurális térnek a használata, a filológiai fikció szerepe és belső dinamikája, ill. bizonyos kultúrtörténeti megfontolások is közrejátszanak a *mitopoiézis* (a Tolkien-kritika egyik leggyakrabban használt, mégis egyik leghomályosabb fogalmának) tisztázásában. A szóbeliségben gyökerező antik és középkori mitológiai rendszerek analógiájára Tolkien szövege azt a kulturális rendszert modellezi, mely a 20. sz-i olvasó számára „megjeleníti” az antik mitológia működését. Tolkien nem abban az értelemben „teremt mítoszt”, hogy történetei valami módon mitikus státuszt érnek el, hanem úgy, hogy egy olyan (szövegszerűen meghatározott és strukturált) rendszert alkot, ami a görög vagy északi mitológia alapzatán létrejött szövegszerű rendszerekhez nagyon hasonlóan működik. Maga a mitológia az ilyen rendszerek által leképezett, hiányzó háttér, ez pedig újabb érv arra, hogy Tolkien egész plurális, lezáratlan, befejezetlen kézirati korpuszát is számításba vegye a kritika, ne csak népszerűbb, befejezett könyveit.

- Tolkien saját, már-már elméleti fókuszúnak is nevezhető esszéjében, „A tündérmesékről”-ben¹² is felmerül már a gondolat, hogy az irodalomban a „fantasztikus” hatás a fiktív világ és az olvasó világának határozott elválasztásán múlik. Tolkien ezen állítását, mely szerint a fikció „radikális jellege” a legfontosabb a fantasztikus hatáshoz, ma a fantasztikum számos elméleti felfogása is elfogadja, amennyiben (legalább részben) a mimetikus realizmus reprezentációs stratégiájának felfüggesztésében vagy aláásásában látják a fantasztikum lényegét. A fikción belül természetesen maga Tolkien is használja ezt a reprezentációs stratégiát; de kínosan figyel rá, hogy a két világ (a történet és az olvasó világa) között egyedül a fordító/szerkesztő póza legyen a kapcsolat. Ezt a régi metafikciós eszközként alkalmazott szerzői pózt a 20. sz-ban egyre tudatosabban használták a szerzők, hogy rávilágítsanak a világról (fiktívről vagy valóságosról) alkotott minden elbeszélés szükségszerűen művileg konstruált voltára; Tolkien filológiai fikciójának (melynek magának is van metafikciós szerepe) részletes vizsgálatával a disszertáció hozzájárul annak felméréséhez is, pontosan milyen szerepet játszanak Tolkien kultúra-reprezentációjában a metafikciós stratégiák.

A disszertáció tehát jelentősen hozzájárul a Tolkien tanulmányok területéhez, különösen a *Szilmarilok* szövegének vizsgálatához azzal, hogy mindeddig példátlan részletességgel tárja fel a szövegben fikcionalizált szövegszerű részleteket, ez pedig gyakorlatilag teljesen új megközelítése Tolkien szövegének. Lerakja továbbá egy minden eddiginél átfogóbb elméleti olvasat alapjait is, és ezzel nem csak a *Szilmarilok*, hanem Tolkien jobban ismert, gyakrabban vizsgált szövegeinek (a *Hobbitnak* és a *Gyűrűk Urának*) értelmezéseit is új alapra helyezheti. Emellett koherens és kultúrtörténetileg megalapozott értelmezését adja annak, mit is jelent Tolkien műveiben a „mitopoiétikus” hatás, és a szerző központi céljaként azt azonosítja, hogy a szöveg különlegesen finoman és részletesen ábrázolja, hogy a kultúrát, a kulturális működéseket hogyan alkotja meg a reprezentációk sok rétegű rendszere.

---

¹² J.R.R Tolkien: *Tolkien on Fairy-stories* (bővített kiad., kommentárral és jegyzetekkel; szerk. Verlyn Flieger és Douglas A. Anderson, London: HarperCollins, 2008). (Magyarul: ‘A tündérmesékről,’ in *Szörnyek és ítések* (Szeged: Szukits, 2006).)

4. Hivatkozások

- Barthes, Roland. 'From Work to Text.' In *Image, Music, Text*. Vál. és ford. Stephen Heath, London: Fontana, 1977, 155-64.
- Cerquiglioni, Bernard. *In Praise of the Variant. A Critical History of Philology*. Ford. Betsy Wing, Baltimore and London: The Johns Hopkins UP, 1999.
- Chance, Jane. *The Lord of the Rings: The Mythology of Power*. New York: Twayne, 1992, jav. kiad. Lexington: The University Press of Kentucky, 2001.
- Chance, Jane és Alfred K. Siewers, szerk. *Tolkien's Modern Middle Ages*. Basingstoke–New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- Eaglestone, Robert, szerk. *Reading The Lord of the Rings. New Writings on Tolkien's Classic*. London–New York: Continuum, 2005.
- Flieger, Verlyn. *Interrupted Music. The Making of Tolkien's Mythology*. Kent and London: The Kent State UP, 2005.
- Kane, Douglas Charles. *Arda Reconstructed: The Creation of the Published Silmarillion*. Bethlehem: Leigh UP, 2009.
- Machan, Tim William. *Textual Criticism and Middle English Texts*. Charlottesville and London: UP of Virginia, 1994.
- Rateliff, John D. *Mr. Baggins. The History of The Hobbit, Part One*. Boston–New York: Houghton Mifflin, 2007.
- *The Return to Bag End. The History of The Hobbit, Part Two*. Boston–New York: Houghton Mifflin, 2007.
- Shippey, Tom. *The Road to Middle-earth: How J.R.R. Tolkien Created a New Mythology*. 3., jav. kiad., Boston: Houghton Mifflin, 2003.
- Tolkien, J.R.R. *Tolkien on Fairy-stories*. Bővített kiad., kommentárral és jegyzetekkel, szerk. Verlyn Flieger és Douglas A. Anderson, London: HarperCollins, 2008.
- Whittingham, Elizabeth A. *The Evolution of Tolkien's Mythology: A Study of The History of Middle-earth*. Jefferson: McFarland, 2008.

5. Kapcsolódó publikációk

- ‘A Body of Myth: Representing Sauron in *The Lord of the Rings*.’ In Christopher Vaccarro, ed. *Bodies of Light and Shadow* (forthcoming).
- ‘Fictitious Fairy Tales: Writing a Fictitious Character in *The Lord of the Rings*.’ In Anna Kérchy, ed. *Postmodern Representations of Fairy Tales. How Applying New Methods Generates New Meanings*. Lewiston, Lampeter: The Edwin Mellen Press, 2011, 367-82.
- ‘*Silmarillion, The*.’ In Michael D.C. Drout, ed. *J.R.R. Tolkien Encyclopedia: Scholarship and Critical Assessment*. London–New York: Routledge, 2007, 608-12.
- ‘The ‘Lost’ Subject of Middle-earth: The Constitution of the Subject in the Figure of Gollum in *The Lord of the Rings*.’ *Tolkien Studies* 3 (2006): 57-79.
- ‘The Adapted Text: The Lost Poetry of Beleriand.’ *Tolkien Studies* 1 (2004): 21-41.
- ‘Saving the Myths: The Re-creation of Mythology in Plato and Tolkien.’ In Jane Chance, ed. *Tolkien and the Invention of Myth. A Reader*. Lexington: UP of Kentucky, 2004, 81-100.
- ‘The Great Chain of Reading: (Inter-)textual Relations and the Technique of Mythopoesis in the Túrin Story.’ In Jane Chance, ed., *Tolkien the Medievalist* (London and New York: Routledge, 2003), 239-58.